

16. Yüzyıl Osmanlısında Kur'ân Okuma Karşılığı Ücret Alma Tartışmaları: Birgivi Zeyrekzâde Örneği

The Discussions of Reading the Quran for a Fee in the 16th Century Ottoman:
The Example of Birgivi Zayrakzâde

Abdullah KAVALCIOĞLU

Dr. Öğr. Üyesi, Trabzon Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Anabilim Dalı
Dr. Lecturer, Trabzon University, Faculty of Theology, Department of
Islamic Law, Trabzon / Turkey
konursukaval69@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-4993-0693

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 4 Haziran / June 2020

Kabul Tarihi / Date Accepted: 26 Ağustos / August 2020

Yayın Tarihi / Date Published: 31 Aralık / December 2020

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December

DOI: 10.29288/ilted.748131

Atıf / Citation: Kavalcıoğlu, Abdullah. "XVI. Yüzyıl Osmanlısında Kur'ân Okuma Karşılığı Ücret Alma Tartışmaları: Birgivi Zeyrekzâde Örneği / The Discussions of Reading the Quran for a Fee in the 16th Century Ottoman: The Example of Birgivi Zayrakzâde". *ilted: ilabiyat tetkikleri dergisi / journal of ilabiyat researches* 54 (31 Aralık / December 2020/2), 303-328. doi: 10.29288/ilted.748131

İntihal: Bu makale, özel bir yazılımca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by a special software. No plagiarism detected.
web: <http://dergipark.gov.tr/ilted> | <mailto:ilahiyatdergi@atauni.edu.tr>

Copyright © Published by Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi /
Ataturk University, Faculty of Theology, Erzurum, 25240 Turkey
Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

Öz

Bir vakıf medeniyeti olarak tarif edilen Osmanlı devletinde XV. asırdan devletin yıkılışına kadar varlığını sürdüren vakıf çeşitlerinden biri de para vakıflarıdır. Para vakıflarının türleri arasında Kur'an-ı Kerim okunması için kurulan vakıflar da yer almaktadır. Diğer vakıflar gibi bu tür vakıflar da Osmanlı Devletinin sonuna kadar faaliyetlerini sürdürmüş, beraberinde konu hakkındaki tartışmalar da devam etmiştir. Ücret karşılığı Kur'an okuma konusunu ele alan eserlerden biri Birgivi Mehmed Efendi (ö. 981/1573) tarafından yazılan *İnkazü'l-hâlikin* adlı risaledir. Ücret karşılığı Kur'an okumanın caiz olmadığı görüşü savunulan bu risale günümüz araştırmacıları tarafından bilinen ve hakkında çalışmalar bulunan bir eserdir. Bu eser sadece günümüzde değil yazılmasının akabinde de ilmi münakaşalara konu olmuş bir çalışmadır. Mesela Zeyrekzâde Emrullah el-Hüseynî tarafından yazılan *Risâle fi cevâzi ahzi'l-ücreti li-kıraeti'l-Kur'an* adlı eser Birgivi'nin risalesine reddiye olarak kaleme alınmıştır. Ayrıca Zeyrekzâde'nin bu eseri ücret karşılığı Kur'an okumanın caiz olduğu görüşünü delilleri ile birlikte genişçe ele alan nadir eserlerden biridir. Bu çalışmada her iki müellifin görüşleri mukayeseli olarak ele alınacaktır. Ancak burada iki müellifin değindiği muhtelif hususlar değil yalnızca ortak olarak ele aldıkları konulara ve meselelere değinilecektir. Bunda da amaç sosyal zemini olan fikhî bir meseleyi ele almadaki farklılığı münakaşa etmektir.

Anahtar Kelimeler: *İslâm Hukuku, Para Vakıfları, Ücret, Kur'an, Birgivi, Zeyrekzâde.*

Abstract

One type of the pious foundations which subsisted from the fifteenth century until the collapse of the empire in the Ottoman Empire, which is described as a civilisation of foundation, is the money foundations. Among these money foundations, there are foundations established for the recitation of Qur'an. These foundations, like the others, had subsisted till the collapse of the Ottoman Empire, but discussions about them continued. One of the works which discusses the recitation of Qur'an for a fee is the epistle named as "*İnkâzû'l-hâlikin*" written by Birgivi Mehmed Efendi (d. 1573). He alleges in this epistle, which is well known among the modern researchers and about which there are some studies, that the recitation of Qur'an for a fee is not licit. This epistle is not only discussed today, but at the time it was written it had been discussed among the scholars. For example, Zeyrekzâde Emrullah al-Hüseynî had written a refutation titled as "*Risâle fi cavazi akhzi'l-ücrati li-qıraati'l-Qur'an*" against the epistle of Birgivi. Also, this is very rare work that discussed widely with the proofs that the recitation of Qur'an is licit. In this article, the views of two authors will be treated comparatively only in terms of common points. The aim of this study is to discuss the juridical issue which has a social aspect from the view of two authors that have different approaches.

Keywords: *Islamic Law, Money foundations, Fee, Qur'an, Birgivi, Zeyrekzâde.*

Extended Summary

The Ottomans stand out among the societies that adopted Islam for the importance they attached to the foundations. Money foundations are one of the types of foundations that existed in the Ottoman geography from the 15th century until the collapse of the empire. Although the money foundations continued their existence from the early periods of the Ottoman Empire to its collapse, debates on the legitimacy of these foundations continued. In this study, debates on the legitimacy of the foundations that are established for the Qur'an recitation, a type of financial foundations, will be discussed. One of the most important reasons for this discussion is to determine whether a fee can be charged in return for an act that is considered as worship, because reciting the Qur'an is considered as an act of worship at the same time. As a matter of fact, the main purpose of worship is to gain Allâh's approval and to acquire merit as a result of this action. *İnkâzû'l-hâlikin* was the first epistle, in which Birgivi Mehmed Efendi discussed extensively the subject of charging a fee in return for reciting the

Qur'an. The reason behind the particular importance given to the subject by the author could be the fact that this type of foundation was then the most common type of monetary foundations. Because, one of the most common types of foundations in this period where monetary foundations were discussed intensely were those foundations established for recitation of Qur'an for the souls of the people after their death. On the other hand, *Risala fi cavazi akhzi'l-ucrati li-qiraati'l-Qur'an*, was written by Zeyrekzâda as a refutation to Birgivi's epistle. Zeyrekzâda says that an epistle written by a scholar defends the opinion that reciting the Qur'an for a fee is not permissible and this opinion defended in this epistle is generally accepted during his lifetime. In his work, Zeyrekzâda does not state clearly the author of this epistle. However, in our opinion, the epistle that the author criticizes is the *Risalah* entitled as *İnkâzü'l-hâlikîn*, which is the work written by Birkawî. Because in his epistle, the author presents the issues stated by Birgivi to prove his opinion and he gives answers to issues. One of the important issues in the discussion of the recitation of Qur'an for money is the concepts of şıla (from the root meet, arrive) and fee. The two authors, who share the same opinion on the meaning and the essence of the concepts of şıla and fee, adopt the view that this process will be permissible if the money received in return for reciting the Qur'an is considered as "şıla". The matter that the two authors disagree is related to the situation when the payment made for reciting the Qur'an is a fee. The two authors discussed this issue extensively in their respective papers. However, in this study, the matters touched upon in common by both authors will be discussed. One of the verses of Qur'an that Birgivi mentioned proving his opinion is the verse 2/41, in Surah al-Baqarah: "And do not exchange My signs for a small price, and fear [only] me" (al-Baqara 2/41). According to him, this verse criticizes those who sell and change the verses of Qur'an in exchange of worldly benefits. According to Zeyrekzâda, those who deny the truth and the provisions of the Qur'an are criticized with this verse. Moreover, this is only possible by claiming that the provisions sent down with verses are not right. Because as the person who receives a fee for reciting the Qur'an continues to benefit from the Qur'an as long as he or she believes in the truth of the Qur'an. Therefore, the person who receives a fee for reciting the Qur'an is not among those people criticized by this verse as long as he or she continues to believe in his (her heart and sustain it in his/her language. One of the hadiths mentioned by Birgivi to prove his opinion is the hadith which says: "Read the Qur'an but do not earn a living over Qur'an" Another hadith mentioned by Birgivi on this issue is the following: "Whoever recites you from the Qur'an, should ask Allâh for the return of this reciting, as some people will come and recite the Quran and they will be begging for money by using Qur'an that they recite as a means to that end." Zeyrekzâda acknowledges the existence of these hadiths and accepts that they are related with legitimacy/illegitimacy issue of accepting a fee for reciting the Qur'an. However, according to him, these hadiths state obscurity/presumption because they contain a provision based on *Khabar al- Wâhid* (a report which falls short of the predicate mutawâtir). Furthermore, these hadiths conflict with a hadith in Bukhârî: "Among the things you are paid for, the one you deserve most is the price you get in return for the Qur'an". Therefore, the hadiths mentioned cannot be the definitive proof of its judgment as *haram* (forbidden). As it is a general application in the science of hadith method, the choice among narratives that conflict with each other is made according to the books containing them. Hadiths in al-Bukhârî and Şahîh al-Muslim are preferred when they conflict with the hadiths in other books. Therefore, it can be said that there are proofs, in both hadiths and verses as well as in fatwas of Hanafi scholars, who support both authors. For this reason, it may not be correct to categorically say that the fee received for reciting the Holy Qur'an is *haram* or *halâl*. To make judgments on this issue, it is necessary to pay attention to the facts whether it was negotiated from the beginning, what intent the reciter has, whether the reciter is doing this as a means of subsistence-getting rich or not. If the person sees reciting the Qur'an, which is a form of worship, as a way for sustenance and wealth, it could be more accurate to see this act as *haram*.

GİRİŞ

XVI. yüzyıl Osmanlı tarihi açısından önemli bir dönemdir. Zira bu zaman dilimi Osmanlı Devleti'nin siyasi güç ve kudretinin en yüksek seviyeye ulaştığı dönem olarak kabul edilir. Önemli siyasi ve askeri başarıların kazanıldığı bu dönem aynı zamanda önemli ilmi tartışmaların yaşandığı bir dönemdir.¹ Bu tartışmalardan biri ücret karşılığında Kur'ân okumanın caiz olup olmadığı hususudur. Kur'ân okuma karşılığında ücret almanın hükmü hususundaki ihtilafın en önemli gerekçelerinden biri ibadet nevinden olan eylemler karşılığında ücret alınıp alınamayacağıdır. Bu tartışmadaki diğer bir önemli husus ise ibadetten elde edilecek sevabın başka birine bağışlanmasının imkânı meselesidir. Zira Kur'ân okumak bir ibadettir. İbadetlerde temel amaç ise Allah rızasını kazanmak ve yapılan bu eylemden sevap kazanmaktır.²

Bu konudaki tartışma daha sonra izah edileceği üzere Hz. Peygamber daha hayatayken sahabenin ihtilaf ettikleri bir meseledir. Bir mesele hakkında yapılacak olan çalışmanın bütün asırları ve bütün bölgeleri kapması zor olacağı için bu çalışmada XVI. yüzyıl Osmanlı coğrafyasında konu ile ilgili yaşanan tartışmalara değinilecektir. Zira tespit edebildiğimiz kadarıyla bu konu hakkında Osmanlı coğrafyasında birbirine reddiye niteliği taşıyan müstakil eserlerin verildiği iki dönem vardır.³ Bu dönemlerden ilki XVI. yüzyılda te'lif edilen eserlerdir. Bu dönemlerden ikincisi ise XIX. yüzyılda yazılan eserlerdir. Bu eserler İbn Âbidîn (1784–1836) tarafından yazılan *Şifâü'l-'alil ve bellü'l-ğalil fî hükmi'l-vasiyyeti bi'l-hatâmât ve't-tehâlil*⁴ adlı risale ve Mahmûd Hamza el-Hüseynî (1821-1887) tarafından İbn Âbidîn'in risalesine reddiye olarak yazılan *Ref'u'l-ğışâve 'an ahzi'l-ücreti 'ale't-tilâve*⁵ adlı risaledir. Bu çalışmada ise her ikisi de XVI. Yüzyılda yaşamış olan Birgivi Mehmed Efendi (ö. 981/1573) ve Zeyrekzâde Emrullah el-Hüseynî'nin (ö. 1008/1600) konu hakkındaki görüşleri ele alınacaktır. Bu konu hakkında bu iki Osmanlı âlimini önemli kılan husus bu tartışmayı konu edinen risaleleridir. Birgivi'nin *İnkâzü'l-hâlikîn* adlı risalesi Kur'ân okuma karşılığı ücret alma konusunu genişçe ele alan ilk risaledir. Daha sonra değinileceği üzere Zeyrekzâde tarafından yazılan *Risâle fî cevâzi ahzi'l-ücreti li-kıraeti'l-Kur'an* adlı risale ise Birgivi'nin risalesine reddiye olarak yazılmıştır. Bu iki risale ve müellifleri hakkında değeri-

¹ Ahmet Yaşar Ocak, "Kanûnî Sultan Süleyman Devrinde Bir Osmanlı Heretiği: Şeyh Muhyiddin-i Karamanî", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1991), 473.

² Konuyla ilgili değerlendirmeler için bk. Mehmet Şener, "Kur'ân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/410-411; Ferhat Koca, "İbadet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/247.

³ Ancak Osmanlı coğrafyasında başka dönemlerde konu hakkında eser te'lif edilmediğini söylemek doğru olmayabilir. Zira gerek Türkiye'deki yazma eser kütüphanelerinde gerek yurtdışında bulunan Osmanlı müelliflerine ait konuyla ilgili henüz tespit edilememiş eserlerin varlığı muhtemeldir.

⁴ Risale hakkında bilgi için bk. Mustafa Ateş, *Son Dönem Osmanlı Fakihlerinden İbn Âbidîn'in Fıkıhçılığı - Reddül-Muhtâr Örneği* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019), 61-62.

⁵ Risale ve müellifi için bk. Mustafa Bakır, "Mahmûd Hamza", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/365-366.

dirme yapmaya başlamadan önce Osmanlı toplumundan konu hakkında tartışmaların tarihi geçmişine kısaca değinilecektir.

1. TARİHİ ARKA PLAN

Öncelikle şunu ifade etmek gerekir ki Kur'ân okuma karşılığı ücret alma konusu para vakıfları ile ilgili bir husustur ve bu konudaki tartışmaların önemli bir kısmı para vakıfları meselesi bağlamında ele alınmıştır.⁶ Para vakıfları vakfeden kişinin vakfettiğinin tamamı ya da bir bölümünün para olduğu vakıflardır. Vakfedilen para vakıf yöneticileri tarafından işletilir ve elde edilen gelir vakıf şartlarına uyularak vakfın amacına uygun olarak harcanır.⁷ Kurulan bu vakıfların amaçları arasında fakirlerin ihtiyaçlarının giderilmesi, vakıf mütevellisinde yer alan kişilerin maaşlarının temini, çeşme yapımı ve tamiri, vakfeden kişinin sağlığında selameti ve vefat ettiğinde ruhu için Kur'ân okunması⁸ gibi hususlar vardır.

Vakfın bir çeşidi olan para vakıfları Osmanlı toplumunda ortaya çıkan bir vakıf türüdür. Zira Osmanlılardan önce para vakıflarının bulunduğu dair bir bilgi yoktur. Bu vakıf türünün Osmanlı coğrafyasında ortaya çıkış tarihi hakkında kesin bilgi bulunmamakla birlikte para vakfı uygulamasına dair ilk örneklerin XV. yüzyılda görüldüğü bilinmektedir.⁹ Para vakıfları ile ilgili tartışmaların Şeyhülislâm İbni Kemal (ö. 940/1534) döneminde başladığı anlaşılmaktadır. Zira para vakıflarının caiz olduğu görüşünü savunan İbni Kemal'in konuyu kısaca ele aldığı müstakil bir risalesi vardır.¹⁰ İbni Kemal'in vefatından yaklaşık on yıl sonra bu tür vakıfların sayılarının ve vakfedilen paranın miktarının artmasıyla para vakıfları ile ilgili tartışmalar yoğunlaşmıştır. Bu konudaki tartışmaları başlatan kişinin dönemin Rumeli Kazaskeri Çivizâde Muhyiddin Mehmed Efendi (ö. 954/1547) olduğu söylenebilir. Para vakıflarının caiz olmadığı görüşünü savunan Çivizâde Mehmed Efendi bu tür vakıfların yasaklanması için çaba sarf etmiştir. Çivizâde'nin bu faaliyetinden rahatsız olan dönemin Şeyhülislâm'ı Ebüssuûd Efendi (ö. 982/1574) para vakıflarının caiz olduğu görüşünü savunan bir risale yazmıştır. Ebüssuûd Efendi tarafından yazılan risaleye reddiye niteliğinde bir risale yazan Çivizâde, dönemin Padişahı Kanûnî Sultan Süleyman'ı (ö. 974/1566) da ikna etmiş ve para vakıflarının yasaklanması kararının yer aldığı bir fetva metni hazırlamıştır. Ve bu metin Padişah emri

⁶ M. Hulusi Lekesiz, *16. Yüzyıl Osmanlı Düzenindeki Değişimin Tasfiyeci (Prütanist) Bir Eleştirisi: Birgivi Mehmed Efendi ve Fikirleri* (Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1997), 199.

⁷ Kübra Abazi, *XVII. Asrın İlk Çeyreğinde Bursa'da Kadınlar Tarafından Kurulan Vakıfların Kuruluş Amaçları ve İşleyişleri* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 58; Erhan Yavuz, *XVI. ve XVII. Yüzyıl Osmanlı Ekonomisinin Finansmanında Vakıfların Rolü* (Ankara: Başkent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 58.

⁸ İsmail Kurt, *Para Vakıfları: Nazariyat ve Tatbikat* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 1996), 79-88.

⁹ Kaşif Hamdi Okur, "Para Vakıfları Bağlamında Osmanlı Hukuk Düzeni ve Ebüssuud Efendinin Hukuk Anlayışı Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/7-8 (Aralık 2005), 41-44.; Yavuz, *Osmanlı Ekonomisinin Finansmanında Vakıfların Rolü*, 58.

¹⁰ Tahsin Özcan, "İbn Kemal'in Para Vakıflarına Dair Risalesi", *İslâm Araştırmaları Dergisi* 4 (2000), 32.

olarak uygulanmak üzere kadılara gönderilmiştir.¹¹ Para vakıflarının yasaklanmasıyla bu vakıflardan sağlanan kaynakla sürdürülen hizmetlerin finansmanında problemler ortaya çıkmıştır. Çivizâde'ye başta dönemin Şeyhülislâm'ı Ebüssuûd Efendi olmak üzere bazı âlimler tepki gösterirler.¹² Ancak bu tepkiler konu hakkındaki yasağın Çivizâde'nin ölümüne kadar devam etmesini engellememiştir. Çivizâde'nin vefatından sonra konu dönemin Padişahı Kanûnî Sultan Süleyman'ın emriyle yeniden incelenmiş ve başta Ebüssuûd Efendi olmak üzere devrin önde gelen âlimlerinin onayıyla 955/1548 yılında yazılan bir emirle bu yasak kaldırılmıştır. Para vakıfları konusundaki yasağın kaldırılmasından sonra bu vakıf türü Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine kadar devam etmiştir.¹³ Ancak bu durum para vakıfları konusundaki tartışmaların devam etmesine engel olmamıştır. Çivizâde Mehmed Efendi gibi para vakıflarının meşru olmadığı görüşünü savunan bir diğer âlim ise Birgivi Mehmed Efendi dir.

Birgivi, para vakıfları yasağının kaldırılmasından 24 yıl sonra ve 979 (1572) yılında Şeyhülislâm Ebüssuûd tarafından yazılan *Risâle fi vakfi'l-menkül ve'n-nukûd*¹⁴ adlı risaleye reddiye olarak *es-Seyfü's-şârim fi 'ademi cevâzi vakfi'l-menkül ve'd-derâhim* isimli risalesini yazmıştır. Bu risalede para vakıflarının caiz olup olmadığı hususu genişçe ele alınmıştır.¹⁵ Para vakıfları başlığı altındaki meselelere dair genel değerlendirmelerini bu risalede yapan Birgivi, bu başlık altında yer alan Kur'ân okuma karşılığı ücret alma meselesine özel önem vermiş ve detayları aşağıda geleceği üzere konu hakkında müstakil risaleler yazmıştır. Müellifin para vakıfları başlığı altında yer alan konulardan yalnızca Kur'ân okuma karşılığı ücret alma meselesini ele alan risaleler yazması dikkat çekicidir. Birgivi'nin bu konuya özel önem vermesinin sebebi bu vakıf türünün en yaygın para vakfı çeşidi olması olabilir. Zira para vakıfları tartışmalarının yoğun olarak yapıldığı bu dönemde görülen en yaygın vakıf türlerinden biri kişilerin öldükten sonra ruhlarına Kur'ân okunması için kurdukları vakıflardır. Bu tür vakıfların yaygın olmasındaki en önemli etkenlerden biri bu vakıfların gelir düzeyi düşük kimseler tarafından da kurulabilmesi olabilir.¹⁶ Şeyhülislâm Ebüssuûd bizzat kurulmasına onay verdiği vakıfların önemli bir kısmı camilerde Kur'ân okunması için kurulan vakıflardır.¹⁷

¹¹ Kaşif Hamdi Okur, "Para Vakıfları Bağlamında Örfün Kaynak Değerine İlişkin Birgivi ve Ebüssuud Arasındaki Tartışmalar", *Balikesirli Bir İslam Âlimi: İmam Birgivi*, ed. Mehmet Bayyigit vd. (Balıkesir: Balıkesir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2019), 1/60; H. Hüsnü Koyunoğlu, "Para Vakıfları: Muhasebe Defterlerine Göre 17. Yüzyıl İstanbul Uygulaması", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 8-1 (Şubat 2008), 261-262.

¹² Konu hakkındaki tepkiler için bk. Koyunoğlu, *Para Vakıfları*, 261; Mehmet Şimşek, "Osmanlı Cemiyetinde Para Vakıfları Üzerinde Münakaşalar", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 27/1 (1986), 210-211.

¹³ Okur, *Para Vakıfları Bağlamında Osmanlı Hukuk Düzeni*, 43-44.

¹⁴ Risale hakkında bilgi için bk. Ahmed Akkündüz, "Ebüssuûd Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/368.

¹⁵ Akkündüz, "Ebüssuûd Efendi", 10/368. Birgivi'nin risalesi hakkında bilgi için bk. Lelesiz, *Birgivi Mehmed Efendi ve Fikirleri*, 69-71.

¹⁶ Colin Imber, *Şeriattan Kanuna Ebüssuud ve Osmanlı'da İslâmî Hukuk*, çev. Murteza Bedir (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2004), 150.

¹⁷ Imber, *Şeriattan Kanuna*, 150. Bu vakıflara örnekler için bk. Kurt, *Para Vakıfları*, 81-82.

Şimdiye kadar aktarılan bilgiler Kur'ân okuma karşılığı ücret alma hususundaki tartışmalarda Ebüssuûd Efendi'nin önemli yeri olan bir âlim olduğunu gösterir. Ebüssuûd hem verdiği fetvalarla hem de döneminde yapılan kanunlaştırma faaliyetlerindeki önemli katkılarıyla yaşadığı asrın en etkili din adamı olarak kabul edilmektedir.¹⁸ Ebüssuûd'un verdiği fetvalarla dâhil olduğu hususlardan biri de Kur'ân okuma karşılığı ücret alma meselesidir. Dönemin sosyolojik yapısı ve halkın adetlerine, İslâm dininin temel prensipleriyle çelişmediği sürece, müsamaha gösterilmesi yönünde tavır sergileyen Ebüssuûd¹⁹ Kur'ân okuma karşılığı ücret almanın caiz olduğu görüşünü benimsemiştir.²⁰ Onun bu konuyla ilgili verdiği fetvalardan bazıları şunlardır;

Soru: Zeyd'in ücret karşılığı Kur'ân okuması şer'î midir ve bu okuma karşılığı aldığı ücret helal olur mu? Cevap: Tercih edilen görüşe göre okuyan ibadet niyeti ile okur ve hâsıl olan sevabı ücreti veren kişiye hibe ederse helal olur.²¹

Soru: Zeyd, yalnızca ücret almak kastıyla Kur'ân okusa aldığı para helal olur mu? Cevap: Aldığı para helal olmaz, parayı sahibine vermesi gerekir.²²

Aktarılan bu fetvalardan anlaşılacağı üzere Şeyhülislâm Ebüssuûd'a göre kişinin hayattayken para verip Kur'ân okutması ve öldükten sonra ruhu için Kur'ân okunması için malını vakfetmesi caizdir. Ancak Ebüssuûd Efendi de yalnızca ücret almak niyetiyle Kur'ân okuyan kişinin bu eylem karşılığında ücret almasını caiz görmez.

Para vakıflarının kanunlaşmasında önemli katkıları ve ücretle Kur'ân okunması hususundaki tutumu sebebiyle Ebüssuûd Efendi'yi eleştiren Birgivi ise *İnkâzû'l-hâlikîn* adlı risaleyi yazmıştır. Bu risalede müellif aynı zamanda ibadet anlamı taşıyan imamlık, müezzinlik, Kur'ân okuma gibi amellerin para karşılığı yapılmasını eleştirir. Müellif, yaşadığı dönemde yaygın bir uygulama olan ücret karşılığı Kur'ân okuma meselesini genişçe ele aldığı ve bizzat kendisi tarafından Osmanlıca olarak yazılan bu risale, bu uygulamayı icra eden kişilerin tepkisini çekmiştir.²³ Bu tepkiler üzerine Birgivi, bu risaledeki bazı hususları izah etmek üzere *Hâşiyetü İnkâzû'l-hâlikîn* adlı risalesini yazmıştır. Birgivi'nin bu konuda yazdığı diğer bir eser ise *İkâzû'n-nâ'imîn ve ifhâmü'l-kâşırîn* adlı risaledir. Müellif bu risalesinde *İnkâzû'l-hâlikîn* ve haşiyesinde ifade ettiği görüşlere gelen eleştirileri cevaplandır-

¹⁸ İsmail Cebeci, "İngilizce Literatürde Osmanlı Dönemi Fetva Çalışmaları", *TALİD* 11/22 (2013), 135-136.

¹⁹ Osman Cengiz, *16. Yüzyıl Osmanlı Düşüncesinin Kaynakları* (İstanbul: Ketebe, 2019), 68; Colin Imber, Ebüssuûd'un bu tavrını şu ifadelerle aktarır; "Ebüssuûd'un nihai ilgisi hukukî metinler olmayıp aksine pratik ve kamu yararına olandı." Imber, *Şeriattan Kanuna*, 155.

²⁰ Pehlül Düzenli, *Osmanlı Hukukçusu Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi ve Fetvâları* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007), 20.

²¹ Cengiz, *16. Yüzyıl Osmanlı Düşüncesinin Kaynakları*, 352.

²² M. Ertuğrul Düzdağ, *Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi Fetvâları Işığında 16. Asır Türk Hayatı* (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1972), 177.

²³ Lekesiz, *Birgivi Mehmed Efendi ve Fikirleri*, 71-72.

miş ve bu iki risaledeki görüşleri anlamayanlar için aynı delilleri tekrar ifade etmiştir. Müellifin bu konuda yazdığı son eser ise *Hâşiyetü İkâzû'n-nâ'imîn* adlı risaledir. Bu risalede Birgivi, daha önce konu hakkında yazdığı üç risaledeki görüşlere gelen eleştirileri on altı maddede sıralayarak bu eleştirilere cevap vermiştir. Ona göre bu on altı maddede sıralanan hususlar on altı fitnenin sebebidir. Bu maddelerden biri ücret karşılığı Kur'ân okumanın caiz olduğu görüşünü savunanların bu görüşlerini padişahın bu yöndeki emriyle meşrulaştırmaya çalışmalarıdır. Bu husustaki fitneye on birinci maddede değinen Birgivi, ücretle Kur'ân okumanın caiz olduğu görüşünü savunanların sultanın bu yöndeki emrini hatırlatıp bu emre itaat edilmesi gerektiğini savunduklarını söyler. Ancak Birgivi'ye göre bu delillendirme hatalıdır. Zira bu konular sultanın tasarrufu altında olan konular değildir. Ve Allah'a isyan anlamına gelecek meselelerde idareci olan kişiye itaat etmek gerekli değildir.²⁴

Dolayısıyla para vakıfları ve ücretle Kur'ân tilâveti konusu XVI. yüzyıl Osmanlı toplumunda Şeyhülislâm'ı Ebussuûd Efendi başta olmak üzere dönemin önemli âlimlerinin dâhil olduğu bir tartışmadır. Bu tartışmada Ebussuûd Efendi konu hakkında verdiği fetvalar ve kurulmasına onay verdiği ücretle Kur'ân okunması için kurulan vakıflar sebebiyle ön plana çıkmaktadır. Para vakıflarının ve ücretle Kur'ân okumanın caiz olmadığı görüşünü savunan ve bu konuda müstakil risaleler yazan İmam Birgivi de ön plana çıkan isimlerdendir. Bu iki müellifin para vakıfları konusu ve bu konuyla ilgili olan ücretle Kur'ân okuması konusundaki görüşleri hakkında, bir kısmına bu çalışmada atıf yapılan, birçok çalışma vardır. Ancak XVI. yüzyılda yaşamış ve ücret karşılığı Kur'ân okuma konusunda müstakil bir risale yazmış olmasına rağmen Zeyrekzâde Emrullah el-Hüseynî ve *Risâle fî cevâzi ahzi'l-ücreti li-kıraeti'l-Kur'an* isimli risalesine değinilmemiştir. Zeyrekzâde, bu risalesini Birgivi'nin *İnkazü'l-hâlikin* adlı risalesine reddiye olarak yazmıştır.

Zeyrekzâde Emrullâh, Osmanlı Padişahı II. Selim'in (ö. 982/1574) hocası olan Zeyrek Muhyiddin Efendi'nin oğludur. 945/1539 yılında dünyaya gelen Zeyrekzâde Emrullâh, ilk eğitimini Şehzade muallimi olan babasından almış daha sonra devrinin önde gelen âlimlerinden eğitimine devam etmiştir. Öğrencilik hayatı döneminde öğrenmeye olan isteği ve zekâsıyla ön plana çıkan Zeyrekzâde, eğitimini tamamladıktan sonra Osmanlı coğrafyasının çeşitli bölgelerinde Müderrislik ve Kadılık görevleri yapmıştır. 1008/1600 yılında İstanbul'da vefat eden Zeyrekzâde'nin *Ta'lika ale'l-eşbah ve'n-nazair*, *Haşiye ala dibaceti tefsiri Ebi's-Su'ud* isimli eserleri vardır.²⁵ Zeyrekzâde'nin ücretle Kur'ân okunma konusunu ele aldığı *Risâle fî cevâzi ahzi'l-ücreti li-kıraeti'l-Kur'an* isimli risalesi de vardır. Biyografi kitaplarında bu eserin Zeyrekzâde'ye nispet edildiğine dair bir kayda ulaşamadık. Bu risalenin kütüphanelerde tespit edebildiğimiz üç nüshası vardır. Bu nüshalardan ilki Süleyma-

²⁴ Lekesiz, *Birgivi Mehmed Efendi ve Fikirleri*, 73-74.

²⁵ Nev'izâde Atâyi, *Hadâiku'l-Hakâ'ik fî Tekmileti'ş-Şakâ'ik*, haz. Suat Donuk (İstanbul: Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2017), 2/1170-1172.

niye Kütüphanesi Kasidecizade koleksiyonunda bulunan yazma Zeyrekzâde hayat-tayken Hicri 984 (Miladi 1576) yılında istinsah edilmiştir.²⁶ İkinci nüsha ise Raşid Efendi Yazma Eser Kütüphanesi'nde bulunan nüshadır.²⁷ Süleymaniye Kütüphanesi Serez koleksiyonunda bulunan nüsha ise Zeyrekzâde'ye nispet edilerek "Risâle fi cevâzi ahzi'l-ücre ala tilâveti'l-Kur'an" ismiyle kaydedilmiş olsa da risalenin aslı olmayıp risaleyle ilgili bilgiler ihtiva eder. Bu nüsha Birgivi Mehmed Efendi'nin (ö. 981/1573) *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye* adlı eserinin yazmasının son kısmında yer almaktadır. Bu nüshada Zeyrekzâde, Hicri 979 yılında ücretle Kur'an okumanın caiz olmadığı görüşünü savunan bir âlimle tartıştığını ve kuvvetli hüccetlerle ona galip geldiğini daha sonra ise bu konuda müstakil bir risale yazdığını söyler. Ayrıca müellif bu nüshada konu hakkında yazdığı risaleyi özetleyerek aktarır.²⁸ Çalışmanın bundan sonraki kısmında iki müellifin konu hakkındaki görüşleri mukayeseli olarak incelenecektir.

2. ZEYREKZÂDE'NİN BİRGİVİ'YE İTİRAZI

Zeyrekzâde, bir âlim tarafından ücretle Kur'an okumanın caiz olmadığı görüşünün savunulduğu bir risale yazıldığını ve bu risalede savunulan görüşün yaşadığı dönemde genel kabul gördüğünü söyler. Zeyrekzâde, eserinde bu risalenin kim tarafından yazıldığını ifade etmez. Ancak kanaatimize göre müellifin eleştirdiği risale Birgivi'nin eseri olan *İnkâzû'l-hâlikîn* adlı risaledir. Zira müellif, risalesinin tamamında Birgivi'nin eserinde görüşünü ispat etmek için zikrettiği hususları aktarır ve cevaplar verir. Müellif, mezhepte muteber kabul edilen kitaplarda bu risalede savunulan görüşü destekleyen ifadelerin bulunduğunu ancak bu görüşün reddini gerektirecek bilgilerin de bulunduğunu ifade eder. Zeyrekzâde, tenkit ettiği bu risalede birçok hatanın bulunduğunu ancak kendisinin yalnızca hakikatin gizlendiğine inandığı noktalara değineceğini söyler.²⁹

Böylece eserini yazma sebebine dair bilgiler veren Zeyrekzâde ücret-sıla ayırımı-na dair Birgivi'den yaptığı aktarımdan sonra Birgivi'nin zikrettiği delil ve gerekçeleri aktarır ve cevaplar verir. Zeyrekzâde, Birgivi'nin ücret sıla ayırımına dair görüşünü aktarır. Ancak bu hususta bir eleştiri yöneltmez. Bu sebeple Birgivi'nin ücret sıla ayırımına dair görüşlerine kısaca değinilip sonra iki müellifin görüşlerinin mukayesesine geçilecektir.

²⁶ Zeyrekzâde Emrullah Muhammed b. Seyrek el-Hüseynî, *Risâle fi cevâzi ahzi'l-ücre ala tilâveti'l-Kur'an* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Kasidecizade, 000710), 16a.

²⁷ Zeyrekzâde Emrullah Muhammed b. Seyrek el-Hüseynî, *Risâle fi cevâzi ahzi'l-ücre ala tilâveti'l-Kur'an* (Kayseri: Raşid Efendi Kütüphanesi, Raşid Efendi 000685), 1b-6b.

²⁸ Zeyrekzâde Emrullah Muhammed b. Seyrek el-Hüseynî, *Risâle fi cevâzi ahzi'l-ücre ala tilâveti'l-Kur'an* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Serez, 001559), 113a.

²⁹ Zeyrekzâde, *Risâle fi cevâzi ahzi'l-ücre* (Kasidecizade, 000710), 10b.

2.1. Ücret-Sıla Ayırımı

Ücret kelimesi ‘yapılan işin karşılığını vermek’ anlamına gelen *أجر* kökünden türeyen bir isimdir. *أجر* köküyle aynı anlama gelen ücret ‘iş yapan kişinin yaptığı iş karşılığında aldığı bedel’ anlamına da gelmektedir.³⁰ Sıla ise ‘bir şeyi başka bir şey ile birleştirme’ anlamına gelen *وصل* kökünden türeyen bir mastardır.³¹ Sıla kavramı fıkıh ıstılahında ise ilgi, alâka, bağış ve ödül anlamlarına gelir. Vakıf gelirlerinden verilen paranın bazıları da sila olarak isimlendirilir. Eğer kendisine para verilen kimse zengin ise aldığı bu para ‘sadaka’ değil ‘sıla’ olur.³² Birgivi’ye göre ücret ve sila arasındaki fark anlayışı en kıt olanların bile rahatlıkla anlayabilecekleri kadar açıktır. Fakihlerin birçok yerde bu ayırma işaret ettiklerini ve ‘bu siladır ücret değildir’ ve ‘bu ücrettir sila değildir’ dediklerini aktaran Birgivi, bu iki kavram arasındaki farkı şu şekilde izah eder;

Ücret herhangi bir iş için belirlenmiş maldır ve o işe bedel olarak işi yapan kişiye verilir. Bu durumda parayı veren iş yapılınsı diye parayı verirken parayı alan ise o işi yalnızca ücret almak için yapar. Bu sebeple işçi yaptığı bu iş sebebiyle yalnızca ücreti hak eder ahirette bir sevabı hak etmez. Eğer yaptıkları akdın şartlarına riayet ederse bu ücret ona helal olur. Sıla ise parayı verenin başlangıçta hayırlı bir iş yapmak niyetiyle hibe olarak vermesi parayı alanın ise bu işle sevap kazanmayı murat ederek hibe edilen parayı alması durumunda olur. Kadıların, müderrislerin, öğrencilerin, imamların, müezzinlerin beytülmalden veya bunlardan biri için kurulmuş vakıflardan aldıkları mal silanın örnekleridir. Kim bu işlerden birini Allah’a yakınlaşmak kastıyla yaparsa sila olarak aldıkları mal onlara helal olur ve bu kişiler ahirette sevabı hak ederler. Ancak yalnızca o malı almak için bu işlerden birini yaparlarsa aldıkları mal haram olur ve ahirette sevabı hak etmezler. Aldıkları bu mal niyetleri sebebiyle siladan ücrete dönüşmüştür. Zira silayı hak etmek ancak sevap kastedilen amel ile mümkün olur. Dünya menfaatini kastetmek ise sevabı gerektirmez.³³

Böylece ücret-sıla kavramlarını ve aralarındaki farkı izah eden Birgivi’nin aynı zamanda ibadet yönü olan eylemlerin yalnızca ücret almak kastıyla yapılması durumunda alınacak paranın sila sayılmayacağı ve haram olacağı görüşünde olduğu anlaşılmaktadır. Zeyrekzâde ise Birgivi’nin bu ifadelerini aktarır ve eleştirmeden konuyu ele almaya başlar.³⁴ Ücret ve sila kavramının anlam ve mahiyeti hususunda aynı görüşü paylaşan iki müellif Kur’ân okuma karşılığı alınan paranın sila kabilinden olması durumunda bu işlemin caiz olacağı hususunda da farklı düşünmezler. Ücret karşılığı Kur’ân okumaya karşı çıkan Birgivi’ye göre Allah rızası için Kur’ân okuyup sevabını başka bir kimsenin vefat etmiş yakınlarına bağışlarsa o kişi de hedi-

³⁰ Muhammed b. Mükerrer İbn Manzûr, “ecr”, *Lisânu’l-‘Arab* (Beirut: Dâru Sadır, t.y.), 4/10; Mehmet Erdoğan, “İslam Hukuk Nazariyatında ve Tatbikatta Ücret”, *Mukayeseli Hukuk ve Uygulama Açısından İşçi-İşveren Münasebetleri*, (İstanbul: İlmî Neşriyat 1990), 127.

³¹ İbn Manzûr, “vsl”, 11/728.

³² Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013), 506.

³³ Mehmed b. Pir Ali Birgivi, *İnkâşü’l-hâlikin* (Resâil-i Birgivi içinde), haz. Ahmed Hâdi el-Kassâr (Beirut, Dâru’l-kütübü’l-ilmîyye, 2011), 63.

³⁴ Zeyrekzâde, *Risâle fi cevâzi ahz’l-ücre* (Kasideczade, 000710), 10b-11a.

ye olarak para verse bu işlem caiz olur.³⁵ Kur'an okuma karşılığı ücret almanın caiz olduğu görüşünü savunan Zeyrekzâde, doğal olarak bu işlem karşılığında sıla kabinden yapılan ödemeyi de meşru kabul eder.³⁶

İki müellifin ihtilaf ettikleri husus Kur'an okuma karşılığı yapılan ödemenin ücret olması durumuyla alakalıdır. İki müellif risalelerinde bu konuyu genişçe ele almışlardır. Ancak bu çalışmada yalnızca iki müellifin ortak olarak değindikleri hususlar ele alınacaktır. Zeyrekzâde, öncelikle 'kat'i deliller ile delillendirme yöntemi' (مسلك الاستدلال بالنصوص القطعية) başlığı altında Birgivi'nin kitap, sünnetten zikrettiği delilleri aktarır ve bunlara cevaplar verir. Zeyrekzâde ikinci kısımda ise 'taklidî ispat yöntemi' (الإثبات التقليدي) başlığı altında Birgivi'nin görüşünü desteklemek için aktardığı fetva ve kuralları zikreder ve bu iddialara cevap verir.

2.2. Kitaptan Zikredilen Deliller

Birgivi'nin görüşünü delillendirmek için zikrettiği ayetlerden biri وَلَا تَشْتَرُوا بِآيَاتِي وَلَا تَشْتَرُوا بِآيَاتِي "Âyetlerimi az bir karşılık ile satmayın"³⁷ ayetidir. Birgivi'ye göre ayette yer alan "اشترى" kelimesi değiştirme ve satın alma, "بِآيَاتِي" kelimesi ise kitap anlamındadır. "تَمَنَّا قَلِيلًا" kelimesi ile ise dünya kastedilmektedir. Zira Kitap, sünnet ve örfte "تَمَنَّا قَلِيلًا" mutlak olarak kullanıldığında dünya anlaşılmalıdır.³⁸ Dolayısıyla bu ayetle Kur'an ayetlerini dünyalık menfaatler karşılığında satanlar ve değiştirenler eleştirilmişlerdir. Kur'an okuma karşılığında ücret alanlar da bu ayet ile tenkit edilen kişiler arasındadır.

Zeyrekzâde'ye göre ise bu delillendirme doğru değildir. Çünkü ayette geçen "اشترى" kelimesi onun da (Birgivi'nin de) dediği gibi "استبدل" değiştirme anlamında kullanılmamıştır. Bu anlamın geçerli olabilmesi ancak değiştirilen şeyin aslının tamamının zayi olması ile yani karşı tarafa verilince aslının ortadan kalkması gerekir. Asıl yerindeyken ve o asıldan istifade mümkünken orada hakiki anlamda yer değiştirmeden bahsedilemez. Dolayısıyla asıl ondan gitti başka bir şeyle değiştirdi denilemez. Değiştirildi ya da ortadan kalktı diyebilmek için Kur'an okuma karşılığında ücret alma sonucunda asıl olan şeyin menfaatlerinin çoğunun ortadan kalkması gerekir. Bu ise Kur'an okuma karşılığında ücret almakla değil ancak o aslın yani Kur'an'ın hakikatini inkâr etmekle olur. Dolayısıyla ayette zikredilen "اشترى" kelimesi ile kastedilen Kur'an'ın hakikatini ve hükümlerini inkâr etmektir. Bu da ancak ayetler ile indirilen hükümleri hak olmadığını söylemekle mümkün olur.³⁹

Zeyrekzâde görüşünü delillendirmek için el-Beyzâvî'nin (ö. 685/1286) ayetin tefsiri hakkındaki görüşünü aktarır. Beyzâvî'ye göre bu ayetle dünya nimetleri kar-

³⁵ Ahmet Faruk Meyan, *Birgivi Vasiyetnâmesi Kadızade Şerhi* (İstanbul: Bedir Yayınevi, 1979), 154.

³⁶ Zeyrekzâde, *Risâle fi cevâzi ahzi'l-ücre* (Kasidecizade, 000710), 16a.

³⁷ el-Bakara 2/41.

³⁸ Birgivi, *İnkâzû'l-hâlikîn*, 71.

³⁹ Zeyrekzâde, *Risâle fi cevâzi ahzi'l-ücre* (Kasidecizade, 000710), 11b-12a.

şılığında Kur'ân da indirilenlere inanmayı ve tabi olmayı terk edenler uyarılmıştır. Ona göre her ne kadar dünya nimetlerinin az bir kıymeti olsa da Kur'ân'ın hakikatlerine inanmayı ve tabi olmayı bırakıp dünya nimetlerine meyledilmesi durumunda kaybedilecek şeyler karşılığında bir önemi olmayacak kadar değersizdir.⁴⁰ Zeyrekzâde, Beyzâvi'nin ayet hakkındaki yorumunu da delil göstererek inanan müminlerin bu ayetin umumuyla ifade edilen kategoriye dâhil edilemeyeceklerini ifade eder. Zira Kur'ân okuma karşılığı ücret alan kişi Kur'ân'ın hakikatine inanmaya devam ettikçe Kur'ân'dan faydalanmaya devam etmektedir. Bu sebeple Kur'ân okuma karşılığı ücret alan kişi kalbiyle inanmaya, lisaniyle tasdik etmeye devam ettikçe bu ayet ile eleştirilen kimseler arasına girmez.⁴¹

Dolayısıyla Bakara sûresi 41. ayeti Birgivi tarafından Kur'ân okuma karşılığı ücret almanın haram oluşunu gösteren delil olarak zikredilmiştir. Ancak bu ayet müfessirler tarafından daha çok Zeyrekzâde'nin dediği gibi dünya menfaatleri karşılığında indirilen ayetlere inanmayı terk etmek ve ayetlerle indirilen hükümlerden yüz çevirmek anlamında kullanılmıştır.⁴² Müfessirler bu ayeti ele alırken Kur'ân öğretme karşılığı ücret alma, imamlık ve müezzinlik yapma karşılığı ücret alma konularına da değinmişlerse de⁴³ genel itibariyle bu ayetler ile dünyalık menfaatler karşılığında Kur'ân hakikatlerinden yüz çevirmek ve ayetlerde inen hükümlere inanmamak gibi anlamlar çıkarmışlardır.⁴⁴

Birgivi'nin görüşünü delillendirmek için zikrettiği diğer bir ayet ise Bakara sûresi 174. ayettir. Ayette geçen “وَيَسْتُرُونَ بِهِ” kısmındaki “بِهِ” deki zamir “أَنْزَلَ” fiiline döner. Yani bu zamirle Kur'ân anlaşılır. Bu sebeple ayetin manası Kur'ân'ı az bir paraya satanlardır. Bu ayet Kur'ân hakikatlerini gizlemenin ve dünya menfaati karşılığında satmanın haram olduğunun ve cehennem azabını gerektirecek bir suç olduğunun delilidir. Bu sebeple Kur'ân sebebiyle dünyalık elde etmek haramdır.⁴⁵

Zeyrekzâde'ye göre ise bu ayette tehdit edilen kimseler Kur'ân hakikatini gizleyen ve Kur'ân ayetlerinde var olan hükümleri değiştiren kimselerdir. Zikredilen ayet bu iki kusurdan yalnızca birini değil ikisini birden işleyen kimseleri hedef alır.⁴⁶

⁴⁰ Nâsirüddin Ebû Saïd Abdullah el-Beydâvi, *Envârü't-tenzil ve esrârü't-te'vil*, nşr. Muhammed Abdurrahmân el-Maraşlı (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1998), 1/76.

⁴¹ Zeyrekzâde, *Risâle fi cevâzi ahzi'l-ücre* (Kasidecizade, 000710), 12a.

⁴² Bk. Hayrettin Karaman vd. *Kur'ân Yolu. Türkçe Meal ve Tefsir I* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006), 1/115; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili* (İstanbul: Fazilet Neşriyat, 2015), 1/335.

⁴³ Muhammed Tâhir İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr* (Tunus: ed-Dâru't-Tunusiyetü li'n-Neşr, 1884), 1/467-469.

⁴⁴ Örnek için bk. Fahrreddin er-Râzi, *Mefâtihü'l-ğayb* (Dimâşk: Dâru'l-Fikr, 1981), 3/44; Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Abdu'l-Hasan et-Türki (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2006), 2/11-12.

⁴⁵ Birgivi, *İnkâzü'l-hâlikîn*, 71.

⁴⁶ Zeyrekzâde, *Risâle fi cevâzi ahzi'l-ücre* (Kasidecizade, 000710), 12a-12b.

Ayrıca Birgivi, İbrâhîm en-Nehaî'nin (ö. 96/714) zikredilen bu ayet (el-Bakara 2/174) sebebiyle ihtiyaten mushaf satışını mekruh gördüğünü aktarır. Mushaf ise kâğıt ve yazıdan ibarettir. Kâğıt ve yazılar ise bizatihi Allah'ın ayetleri olmayıp Kur'an'ın nazmına delalet eder. Dolayısıyla Kur'an'ın satışının haram olması ona delalet eden kâğıt ve yazının satışı da ihtiyaten mekruh olur.⁴⁷ Zeyrekzâde'ye göre ise bu fetva ayette ifade edilen “اشترى” kelimesi ile kıraat karşılığı ücret almanın kastedilmediğinin en önemli delilidir. Zira kıraat için ücret almak ve Kur'an yazılı kâğıtların satılması ayette kastedilen değiştirme “استبدال” değildir. Ona göre bu iki ayet (el-Bakara 2/41, 174) eğer Kur'an öğretmenin haram oluşunun delili olsalardı bu eylemin hükmü ihtiyat dolayısıyla mekruhluk değil kat'i haramlık olurdu. Müteahhirün Hanefiler ise Kur'an öğretme karşılığı ücret almayı caiz gördüklerine göre nasıl olurda bu iki ayet delil gösterilerek bu meselenin hükmünün kat'i deliller ile sabit olduğu söylenebilir. Bu iddianın doğru kabul edilmesi durumunda kat'i deliller ile sabit olan bir hükmü inkâr ettikleri için tekfir edilmeleri gerekirdi ki bu doğru değildir. Dolayısıyla ona göre zikredilen bu iki ayet Kur'an okuma karşılığı ücret alma konusunda haramlığı gerektiren kat'i bir delil olmak bir yana bu konu hakkında delil bile değildirler.⁴⁸

Hud sûresi 15 ve 16. ayetleri de Birgivi'nin görüşünü delillendirmek için zikrettiği ayetlerdendir. Bu ayetlerde şu ifadeler geçer; “Dünya hayatını ve güzelliklerini isteyenlere, orada işlediklerinin karşılığını tastamam veririz; onlar orada bir eksikliğe de uğratılmazlar. İşte ahirette onlara ateşten başka bir şey yoktur. İşledikleri şeyler orada boşa gitmiştir. Zaten yapmakta oldukları da batıldır.”⁴⁹ Birgivi, Zemahşeri (ö. 538/1144) ve Râzî'den (ö. 606/1210) yaptığı aktarımları da delil göstererek ibadet olan bir şeyin para karşılığında yapılması durumunda bu kişilerin bu amellerden sevap kazanamayacaklarını ifade eder. Onlar istedikleri dünyalık mala ulaşmış olurlar ancak amelleri batıl olur. Çünkü asıl itibarıyla ibadet olan bir fiili dünyalık menfaat karşılığında yapanlar bu eylemleriyle ahiret sevabını değil dünya menfaatini isterler. Bu eylemle sevap murat etmedikleri için de amelleri batıl olur ve sevap kazanamazlar. Ayrıca kim ücret almak kastıyla Kur'an okursa ayetteki (el-Hûd 11/16) tehdidin muhatabı olur ve bu tehdit kat'i haramlığa delalet eder.⁵⁰

Zeyrekzâde'ye göre ise bu ayetlerde tehdit edilenler günahkâr müminler değil, kâfirlerdir. Günahkâr müminler işlemiş oldukları günahların karşılığı olan cezaları ile cezalandırıldıktan sonra cennet nimetlerine kavuşacaktır. Kâfirler ise ahiret hayatında yalnızca cehennem azabı ile cezalandırılacaktır. Zira mü'min olarak ölen kişiler dünya hayatına ve onun süslerine meyletse dahi hak itikattan dönmedikleri

⁴⁷ Birgivi, *İnkâzû'l-hâlikin*, 71.

⁴⁸ Zeyrekzâde, *Risâle fi cevâzi ahzi'l-ücre* (Kasidecizade, 000710), 12a-12b.

⁴⁹ el-Hûd 11/15-16.

⁵⁰ Birgivi, *İnkâzû'l-hâlikin*, 54; Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmi ez-Zemahşeri, *Tefsiru'l-Keşşâf an hakâiki gavâmidit-tenzil ve uyûni'l-ekâvili fi vucûhi't-te'vil* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2009), 479; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 17/206-207.

ve imanı ikrara devam ettikleri sürece ebedî olarak cehennemde kalmayacaktır. Ebedî olarak cehennemde kalmak kâfirlere hasredilmiştir. Bu sebeple bir mü'min fıkıh öğretmekle fakihlerin önderi olmayı ya da Kur'ân öğretmekle ücret almayı murat etmiş olsa ve iddia edildiği gibi bu ayetin umumuna dâhil olsa ücreti ya da reisliği murat etmenin hükmü kat'i haramlık olurdu. Müteahhirün Hanefiler ise bu görüşün aksini yani Kur'ân okuma karşılığı ücret almanın caiz olduğu görüşünü benimsemişlerdir. Eğer iddia edildiği gibi bu ayetler Kur'ân okuma karşılığı ücret almanın da kat'i haramlığını gerektirseydi bu görüşün aksini savunanların tekfir edilmeleri gerekirdi. Bu sebeple bu ayetlerin kat'i haramlığı gerektirdiği görüşü yanlıştır.⁵¹

Her ne kadar Birgivi, Hud sûresi 15 ve 16. ayetlerini bu konuda kat'i bir delil olarak kullanmış olsa da başta Birgivi'nin yorumlarını aktardığı Râzî olmak üzere müfessirlerin geneli bu ayetlerin kâfirler için nazil olduğu görüşünü savunurlar.⁵² Zemahşeri'ye göre ise bir görüşe göre bu ayet gösteriş için Kur'ân okuyanlar hakkında nazil olmuştur.⁵³ Birgivi, konu hakkında En'âm sûresi 90 ve Yusuf sûresi 104. ayetleri de delil olarak zikreder. Birgivi'ye göre bu iki ayette yer alan “عَلَيْهِ” kelimesindeki “•” zamiri Kur'ân'a racidir. Bu sebeple bu ayetler Kur'ân'ın kendisi karşılığında mahlûkattan ücretin istendiği bir şeye dönüştürülemeyeceğinin delilidir. Ona göre, bu ayetin Hz. Peygamber hakkında nazil olduğu ve Kur'ân-ı okuma tebliğ etme gibi işlerden ücret almanın yasak oluşu Hz. Peygamber'e hasredilmiş olduğu söylenebilir. Ancak Hz. Peygamber'e yönelik olan bu yasak ümmet için de Kur'ân okuma ve öğretme karşılığı ücret almanın caiz olmadığına delalet eder.⁵⁴

Zeyrekzâde'ye göre ise Kur'ân'ın zikir olması Hz. Peygamber'e hasredilmiş ve onun Kur'ân karşılığı ücret alması haram kabul edilmiştir. Çünkü Hz. Peygamber, Kur'ân vasıtasıyla dünyalık elde etmek için değil onu zikretmek-aktarmak için gönderilmiştir. Kur'ân ümmetin diğer fertleri için de zikir olması sebebiyle ücret karşılığı Kur'ân okumayı onlara da haram kılındığı söylenebilir. Ancak Kur'ân karşılığında ücret almanın yasak oluşu Hz. Peygamber için nas ile sabit olmuşken müminler için kat'i nasla değil kıyas ile sabit olmuştur. Bu sebeple mütekaddimün Hanefileri ibadet karşılığı ücret almayı caiz görmezken müteahhirün Hanefileri caiz görmüşlerdir.⁵⁵

Birgivi'nin konu hakkında zikrettiği diğer bir ayet ise “Kim bu geçici dünyayı isterse burada istediğimiz kimseye dilediğimiz şeyleri veririz; sonra da onu cehenneme göndeririz, oraya kınanmış ve kovulmuş olarak girer” (el-İsrâ 17/18) ayetidir. Birgivi, bu ayeti delil göstererek kişinin amelinden fayda görmesinin üç şartı oldu-

⁵¹ Zeyrekzâde, *Risâle fi cevâzi ahzi'l-ücre* (Kasideczade, 000710), 12b-13a.

⁵² Örnek için bk. Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 17/206-207; Kurtubî, *el-Câmi ' li-ahkâmi'l-Şur'ân*, 11/83-86.

⁵³ Zemahşeri, *Tefsîru'l-Keşşâf*, 479.

⁵⁴ Birgivi, *İnkâzü'l-hâlikîn*, 72.

⁵⁵ Zeyrekzâde, *Risâle fi cevâzi ahzi'l-ücre* (Kasideczade, 000710), 13a.

ğunu söyler. Bu üç şart iman, samimi niyet ve doğru ameldir. Ona göre, Allah Teâlâ bu ayetle kendi rızasından başka bir maksatla amel edenin bu amelinden sevap kazanamayacağı ve cehennem azabı ile cezalandırılacağını beyan etmiştir.⁵⁶ Dolayısıyla Kur'an okuma karşılığında ücret almak bu amelin dünya malı karşılığında yapıldığını gösterir. Bunu yapan kişi ise kınanmayı hak eder. Kınanmayı gerektiren bir eylemin hükmü ise haramlıktır.⁵⁷

Zeyrekzâde'ye göre ise bu ayette tenkit edilen yaptığı amel karşılığında yalnızca dünyalık menfaatler bekleyenlerdir. Kişinin bir ameli ne için yaptığı ise ancak o kişinin kalbinden geçen ne olduğunun bilinmesiyle anlaşılabilir. Yani bu amelle Allah rızasını mı yoksa dünyalık menfaatleri mi arzuladığının bilinmesi gerekir. Mümin kişinin zahir hali ise onun ibadeti dünyalık menfaat için yaptığını reddeder. Ayrıca niyetin bozuk olmasında Kur'an okuma karşılığında ücret alma ve diğer ibadetler arasında bir fark yoktur. Bu sebeple bu ayetin yalnızca Kur'an okuma karşılığında ücret alma ile alakalı olduğu söylenemez. Ve müminlerin yaptıkları ibadetler karşılığında dünyevi menfaatler kastettiklerinin söylenmesi zan kabilindedir. Ve zanna dayanarak hüküm bina edilmesi doğru değildir.⁵⁸

2.3. Sünnetten Zikredilen Deliller

Birgivi'nin bu konuda zikrettiği hadislerden biri "Kur'an okuyunuz ancak okuduğunuz Kur'an'ı geçim vesilesi yapmayınız"⁵⁹ hadisidir.⁶⁰ Bu hadis Hidaye kitabında Fasit Kira Akitleri başlığı altında Kur'an ve fıkıh öğretmek için ücret almanın caiz olmadığı görüşünü delillendirmek için zikredilen hadislerden biridir.⁶¹ Birgivi'nin bu konuda zikrettiği diğer hadis ise "Sizden kim Kur'an okursa bu okumanın karşılığını Allah'tan istesin. Zira bazı insanlar gelecek ve Kur'an okuyup okudukları Kur'anı vesile edip insanlardan dilenecekler"⁶² hadisidir. Birgivi'ye göre hadiste zikredilen "فَأَنَّهُ سَيَجِيءُ" ifadesi kınama-eleştiri içindir. Yapılması mübah olan fiilleri yapan kişi eleştirilmez. Dolayısıyla bu eleştiri bu fiilin mübah bir fiil olmadığını gösterir.⁶³ Birgivi'nin konu hakkında zikrettiği diğer bir hadis ise şudur;

Ubâde b. es-Sâmit'in (ö. 34/654) şöyle dediği aktarılmıştır: Suffe ehlinde olan bazı insanlara Kur'an okumayı ve yazı yazmayı öğrettim. Bu kişilerden biri bana bir yay hediye etti. Kendi kendime; bu (değerli) bir mal değildir. Onunla, Allah yolunda ok atarım. Bununla beraber, Resûlullah'a gidip sorayım dedim. Onun yanına gidip "Ey Allah'ın resulü, (kendisine Kur'an öğ-

⁵⁶ Birgivi, *İnkâzû'l-hâlikin*, 55.

⁵⁷ Zeyrekzâde, *Risâle fi cevâzi ahzi'l-ücre* (Kasidecizade, 000710), 13a-13b.

⁵⁸ Zeyrekzâde, *Risâle fi cevâzi ahzi'l-ücre* (Kasidecizade, 000710), 13a-13b.

⁵⁹ "أَفْرَعُوا الْقُرْآنَ، وَلَا تَأْكُلُوا بِهِ" Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaut v.d. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1998), 24: 295 (No. 15535).

⁶⁰ Birgivi, *İnkâzû'l-hâlikin*, 72.

⁶¹ Ebu'l-Hasen Bürhanüddin el-Merginânî, *el-Hidâye fi şerhi bidâyeti'l-mübtedi*. thk. Tallâl Yusuf (Beyrut: Darü ihyâi't-türâsi'l-Arabî, 2010), 3/238.

⁶² "مَنْ قَرَأَ الْقُرْآنَ فَلْيَسْأَلِ اللَّهَ بِهِ فَإِنَّهُ سَيَجِيءُ أَقْوَامٌ يَقْرَأُونَ الْقُرْآنَ يَسْأَلُونَ بِهِ النَّاسَ بِهِ" Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre et-Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî*, thk. Muammer Fuâd Abdülbâkî vd. (Mısır: Şirketü Mektebetü ve Matbaatu'l-Albâbî, 1975), "Fedâilü'l-Kur'an", 20 (No. 2917).

⁶³ Birgivi, *İnkâzû'l-hâlikin*, 72.

rettığım biri) bana yay hediye etti. O, (değerli) bir mal değil, onunla Allah yolunda ok atarım” dedi. Resûlullah cevap olarak “Eğer boynuna ateşten bir halka geçirilmesini istersen, (yayı) kabul et” buyurdu.⁶⁴

Zeyrekzâde’ye göre bu hadisler her ne kadar Kur’ân okuma karşılığı ücret alma konusunun hükmüne açık bir şekilde delalet etse de ve haramlık hükmünü gerektirse de haber-i vahide dayalı bir hüküm içerdikleri için zannilik ifade ederler. Aynı zamanda bu hadisler “Karşılığında ücret aldığımız şeylerden en çok hak ettiğiniz Kur’ân karşılığında aldığımız ücrettir”⁶⁵ hadisi ile çelişirler. Bu sebeple zikredilen hadisler bu konu hakkında haramlığın hükmünün kat’i delili olamazlar. Zikredilen bu hadis ise Buhârî de yer almaktadır. Hadis usulü ilminde sabit olduğu üzere bir-biriyle çelişen rivayetler arasında tercih bazen bu hadislerin yer aldığı kitaplara göre olur. Buhârî ve Müslim de yer alan hadisler diğer kitaplarda yer alan hadislerle çeliştikleri zaman tercih edilirler.⁶⁶ Dolayısıyla Buhârî’de yer alması sebebiyle bu hadis hüküm hususunda tercih edilmelidir.

İki müellifin de temas ettiği *Şahîh-i Buhârî* ve Ebû Dâvûd’un *Sünen*’inde bulunan rivayet şudur;

Bir grup sahabi seferde idiler. Bu grup bir Arap kabilesinin bulunduğu yere geldiler. Bu kabileye misafir olmak istediler. Kabile halkı ise onları misafir olarak kabul etmediler ve onlara yemek ikram etmediler. Misafir edilmeyen sahabe grubu beklerken o kabilenin reisi zehirli bir hayvan tarafından ısırıldı. Bunun üzerine kabile halkı sahabe grubuna; Sizden bir ilaç veya rukye tedavisi yapan bir kimse var mıdır? Dediler. Sahabe içinden biri evet dedi. Sahabe onlara ‘siz bizi konuk edip yemek ikram etmediniz. Biz de bu iş için bir ücret tayin edilmedikçe size rukye yapmayız’ dediler. Bunun üzerine kabile halkı sahabeler için ücret olarak bir sürü koyun ayırdı. Sahabeden biri hastaya Fâtiha sûresini okudu ve hasta olan kişi iyileşti. Kabile halkı da koyun sürüsünü teslim ettiler. Sahabeden bir kısmı Peygamber’e sormadıkça bu koyunlardan almayız dediler. Ve bu konuyu Hz. Peygamber’e sordular. Hz. Peygamber “Karşılığında ücret aldığımız şeylerden en çok hak ettiğiniz Kur’ân karşılığında aldığımız ücrettir” dedi.⁶⁷

Birgivi, bu hadisin varlığını kabul eder. Ancak bazı gerekçelerle bu hadisin Kur’ân okuma karşılığı ücret almayı caiz kılmayacağını şu şekilde ifade eder;

Şeri deliller dörttür. Eğer bu deliller arasında tearuz meydana gelirse bu delillerden en güçlü olanın gerektirdiği hüküm ile amel edilir. Bu durumda amel edilmeyen delilin te’vil edilmesi gerekir. Eğer iki delil aynı güçteyse mümkünse bu iki delil uzlaştırılmaya çalışılır. Eğer iki delil uzlaştırılmazsa bu iki delil ile de amel edilmez. Bu durumda konu hakkındaki diğer deliller ile amel edilir. Zira mukallit ya bildiği güvenilir fetva ile amel eder ya da güvenilir âlimlerin muteber kabul ettikleri kitaplardaki nakiller ile amel ederler. Mukallidin bu fetvaların her biriyle ya da her kitaptaki nakille amel etmesi caiz değildir. Bu sebeple kişi bir hadis ya da bir fetva duyduğunda,

⁶⁴ Süleyman b. Eş’âs b. İshak es-Sicistani Ebû Dâvud, *Süneni Ebi Dâvud*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid (Beyrût: el-Mektebetu’l-‘Asriyye, t.y.), “İcare”, 1 (No. 3416); Ahmed b. Hanbel, *el-Mu’sned*, ۳۷: ۳۶۳ (No. 22689).

⁶⁵ “إِنَّ أَحَقَّ مَا أَخَذْتُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا كِتَابَ اللَّهِ” Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi’ u’ş-şahîh*, nşr. Muhammed Zühayr b. Nasr (b.y.: Dâru Tavki’n-Necât, 1422/2001), “Tıb”, 33 (No. 5737).

⁶⁶ Zeyrekzâde, *Risâle fi cevâzi ahzi’l-ücre* (Kasideczade, 000710), 13b-14a.

⁶⁷ Buhârî, “Tıb”, 33 (No. 5737). Hadisin diğer rivayetleri için bk. Ebû Dâvûd, “Tıb”, 19 (No. 3900); Tirmizi, “Tıb”, 20 (No. 2063).

*bu sözü nakleden amelen ve ilmen güvenilir bir kimse değilse, bu fetva ya da hadisle amel edilmez. Ancak bu hadis ya da fetva Edille-i Erbaa ve muteber kitaplara uygunsu kendisiyle amel edilebilir. Aksi takdirde bu delille amel edilmez.*⁶⁸

Böylece bir delil ile amel edilebilmesi için o delilin hangi şartları taşıması gerektiğini kısaca aktaran Birgivi, Edille-i Erbaa ve muteber kitapları incelediğini ifade eder. Ona göre Buhârî de yer alan “Allah'ın kitabı karşılığında alınan ücret, ücretlerin en çok hak edilenidir” hadisi dışında ücret karşılığı Kur'an okumayı meşru gösterebilecek bir delil bulunmamaktadır. Ancak Birgivi, bu hadisin ücret karşılığı Kur'an okumanın caiz olduğunun değil rukye⁶⁹ için ücret almanın caiz olduğunun delili olabileceğini söyler.

Müellif bu görüşünü İbni Hacer'in bu hadisi şerh ederken zikrettiği ifadelerle delillendirir.⁷⁰ İbni Hacer'e göre Cumhur bu hadis sebebiyle Kur'an öğretimi karşılığında ücret almanın caiz olduğu görüşünü benimsemiştir. Hanefiler ise Kur'an öğretimi karşılığında ücret almanın caiz olmadığı görüşünü benimseyerek Cumhur'a muhalefet ettiler. Hanefiler'e göre bu hadis yalnızca rukye den ücret almanın caiz olduğunun delilidir. Zira Hanefiler'e göre Kur'an öğretmenin mükâfatı Allah tarafından verilecektir. Asıl itibarıyla bu ilke dolayısıyla rukye karşılığı ücret almak ta caiz değildir. Ancak bu hadis sebebiyle Hanefiler rukye karşılığı ücret alınmasını caiz gördüler. Hanefiler'den bazıları hadiste geçen “أَجْرًا” kelimesinin ahiret yurdunda elde karşılığı görülecek olan sevap olarak anlaşılması gerektiğini savundu. Bazı Hanefiler ise Ebû Dâvud ve diğer hadisçiler tarafından nakledilen ve Kur'an öğretimi karşılığında ücret alanları tehdit eden hadislerin Buhârî hadisini neshettiği görüşünü savunurlar.⁷¹

Hanefî imamların hadis hakkındaki değerlendirmelerini aktaran Birgivi, bu rivayetle kendi görüşlerinin yani Kur'an okuma karşılığı ücret almanın caiz olmadığı görüşünün çelişmediğini ifade eder. Zira ona göre bu hadis rukye karşılığı ücret almanın caiz olduğunu delili olur. Dolayısıyla bu hadisin hükmü rukye ile sınırlıdır.⁷² Müellif, rukye için Kur'an okumakla diğer maksatlar için Kur'an okumak arasında fark olmadığı ve ikisinin hükmünün aynı olması gerektiği yönünde gelebilecek itirazı şöyle cevaplandırır:

İki konu arasındaki fark iki yönlüdür;

- Bu hadis rukye hakkında vârid olmuştur. Aslında rukye de bir yönüyle ibadet gibi olduğu için Kur'an öğretme karşılığı para almanın haram olması gibi rukye

⁶⁸ Birgivi, *İnkâzû'l-hâlikîn*, 77.

⁶⁹ Hastalıklardan şifa bulma ve korunma amacıyla Kur'an-ı Kerim'den ayetler ya da bazı dualar okuyarak yapılan tedavidir. İlyas Çelebi, “Rukye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/219.

⁷⁰ Birgivi, *İnkâzû'l-hâlikîn*, 77.

⁷¹ Ebû'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalâni, *Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Abdulaziz b. Abdullah İbn Bâz (Beyrut: Dârul-Ma'rife,1960), 4/453; Birgivi, *İnkâzû'l-hâlikîn*, 77-78.

⁷² Birgivi, *İnkâzû'l-hâlikîn*, 78.

karşılığı da para almanın haram olması gerekirdi. Ancak bu hadis dolayısıyla kıyas terkedilerek istihsanen rukye karşılığı ücret almak caiz görüldü. Kur’ân okuma karşılığı ücret almanın hükmünün caiz olmasını gerektirecek ne bir hadis ne de bir sahabe sözü vardır. Dolayısıyla Kur’ân okuma karşılığı ücret alma rukye karşılığı ücret almaya kıyas edilip onun hükmünü alması doğru olmaz.

- Kur’ân okumada kişinin neyi amaçladığı önemlidir. Kişi bu ameli sevap kazanma kastıyla yapmalıdır. Ancak Kur’ân okuyan kişinin amacı sevap kazanmak değilse bu amelinden dolayı sevap kazanamaz. Rukye’de ise amaç tedavidir. Allah Teâlâ bazı ayetleri ve ilaçları bedeni hastalıklara şifa kılmıştır. Hiçbir delil rukyede sahih bir niyet olmasını şart koşmaz. Sevap kazanmak için ise sahih bir niyet şarttır.⁷³

Zeyrekzâde, konunun hükmüyle alakalı birbiriyle çelişen haberlerin olduğunu kabul eder. Ona göre bu çelişkiden dolayı bu konunun hükmü hususunda müçtehitlerin görüşlerinin taklit edilmesi gerekir. Konu hakkında müçtehitlerden sadır olan görüşler arasından ise helallik hükmünün tercih edilmesi gerekir. Aksi takdirde Allah’ın geniş olan rahmeti daraltılmış olur.⁷⁴

2.4. Akli Delillendirme

Risalesinin birinci bölümünde kitap ve sünnetten delilleri aktarıp cevaplar veren Zeyrekzâde, bu başlık altında ise konu hakkındaki görüşleri aktarır ve değerlendirmeler yapar. Bu kısımda müellif Birgivi’nin görüşlerini aktarıp eleştirmeye devam eder. Zeyrekzâde’nin bu başlık altında görüşlerini aktarıp cevaplar verdiği diğer bir âlim ise Burhâneddin el-Merginânî (ö. 593/1197) dir.

Merginânî, el-Hidâye adlı kitabında fasit icareler başlığı altında ezan okuma, imamlık yapma, başkasının yerine hac vazifesini yapma, Kur’ân ve fıkıh öğretme karşılığında ücret almanın caiz olmadığını ifade eder. Merginânî zikrettiği bu meselelerde kiralama akdinin sahih olmadığını delillendirirken Hanefiler’de benimsenen bir genel kurala atıf yapar. Müellifin zikrettiği ifade ‘Müslümanlara has olan ibadet nev’inden fiiller kiralama akdinin konusu olmaz’⁷⁵ kuralıdır. Merginânî, bu görüşü temellendirirken delil olarak ‘Kur’ân okuyun fakat onunla geçinmeyin’⁷⁶ ve ‘Eğer müezzin yapılırsan ezan için ücret alma’⁷⁷ hadislerini de delil olarak zikreder. Merginânî, ibadetlerden elde edilen sevap o ibadeti yapana ait olduğunu dolayısıyla ibadetin ancak sevap kazanma kastıyla yapılması gerektiği görüşünü savunur. Bu

⁷³ Birgivi, *İnkâzû'l-hâlikîn*, 78.

⁷⁴ Zeyrekzâde, *Risâle fi cevâzi ahzi'l-ücre* (Kasidecizade, 000710), 14a.

⁷⁵ “والأصل أن كل طاعة يختص بها المسلم لا يجوز الاستئجار عليه عندنا” Merginânî, *el-Hidâye*, 3/238.

⁷⁶ “اقْرَأُوا الْقُرْآنَ وَلَا تَأْكُلُوا بِهِ” Ahmed b. Hanbel, *el-Muşned*, 24: 295 (No. 15535).

⁷⁷ “وَأِنْ أَتَيْتَ مُؤَنِّنًا فَلَا تَأْخُذْ عَلَى الْأَذَانِ أَجْرًا” Hadisin benzer rivayeti için bk. Ebû Dâvûd, “Salat”, 40 (No. 531).

sebeple namaz ve oruç ibadetlerinde olduğu gibi ezan okuma, Kur'an ve fıkıh öğretme gibi bir yönüyle ibadet olan fiiller dolayısıyla da ücret alınması caiz değildir.⁷⁸

Merginânî, Kur'an ve fıkıh öğretme karşılığında ücret almanın caiz olmadığı görüşünü destekleyen ek bir gerekçe daha zikreder. Öğretme öğrencinin katkısı olmadan öğreticinin tek başına yapabileceği bir iş değildir. Bu sebeple öğretici, öğretme karşılığında akit yaptığında tek başına yapamayacağı bir şeyi yapmak için akit yapmış olacağından bu akit geçerli olmaz. Zira öğretici tek başına teslim edemeyeceği bir şeyi üstlenmiş olur. Ancak Merginânî'ye göre yaşadığı dönemin bazı Hanefî âlimleri Kur'an öğretme karşılığı ücret almayı istihsan deliline dayanarak caiz görmüşlerdir. Zira bu dönemde din işlerinde tembellik ve gevşeklik ortaya çıkmıştır. Bu sebeple din işlerinde tembelliğin ortaya çıktığı bir dönemde ücretle Kur'an öğretiminin caiz görülmemesi durumunda Kur'an ezberleme-ezberletme görevinin ortadan kalkmasından endişe edilmektedir. Merginânî'ye göre yaşadığı dönemde bu endişeden dolayı Kur'an öğretimi karşılığı ücret almak caiz olması görüşü tercih edilmiştir.⁷⁹

Merginânî'den aktarılanlar dikkate alındığında onun ezan okuma, imamlık yapma, başkasının yerine hac vazifesini yapma, Kur'an ve fıkıh öğretme karşılığında ücret almanın caiz olmadığı görüşünü delillendirmek için üç sebep zikrettiği görülür. Bu sebepler-gerekçeler ve Zeyrekzâde'nin bu gerekçelere cevapları şunlardır;

Zeyrekzâde'nin değindiği gerekçelerden biri 'Müslümanlara has olan ibadet nev'inden fiiller kiralama akdinin konusu olmaz' kuralıdır. Hanefiler'in müteahhir âlimleri bu kaideyi kabul ederler. Ancak onlara göre istihsan delili bazı durumlarda bu kural ile amel etmemeyi gerektirebilir. Zira ibadetlerde bu kaideye riayet etmek şirk ihtimalini ortadan kaldırmak içindir. Ancak bu kaidenin ibadet sayılan bütün eylemler için uygulanması durumunda ortaya çıkabilecek zarar şirk ihtimalinin vereceği zarardan daha fazla olabilir. Bu zarar ise ancak bir öğretici yardımıyla yapılabilen Kur'an ezberleme ve ezberletme işinin ortadan kalkmasıdır. Şöyle ki; Müslümanlara has olan ibadetlerde caiz olmaması kıyas delili sebebiyle ibadet sayılan bütün eylemleri içine alır. İstihsan delili ise tembellik sebebiyle yapılmaması durumunda ortadan kalkma ihtimali bulunan ibadet nevinden olan eylemler karşılığında ücret almanın caiz olmasını gerektirir.⁸⁰

Zeyrekzâde'nin Merginânî'den aktarıp cevap verdiği ikinci gerekçe ise konu hakkında yukarıda aktarılan 'Kur'an okuyun fakat onunla geçinmeyin' ve 'Eğer müezzin yapılırsan ezan için ücret alma' hadisleridir. Ona göre bu hadislerle amel

⁷⁸ Merginânî, *el-Hidâye*, 3/238.

⁷⁹ Merginânî, *el-Hidâye*, 3/238.

⁸⁰ Zeyrekzâde, *Risâle fi cevâzi ahzi'l-ücre* (Kasidedicazade, 000710), 15a-15b.

edilebilmesi ancak bu hadislerle muarız olan hadislerin bulunmaması durumunda mümkün olurdu.⁸¹

Zeyrekzâde'nin Merginânî'den aktarıp cevap verdiği üçüncü gerekçe ise Kur'an ve fıkıh öğretme de öğreticinin tek başına yapamayacağı bir şeyi yapmak için akit yapmış olması dolayısıyla akdin geçerli olmayacağı iddiasıdır. Zeyrekzâde bu iddianın zayıf bir delil olduğunu ifade eder.⁸² Böylece Merginânî'nin gerekçelerini aktarıp cevaplar veren Zeyrekzâde, Birgivi'nin risalesinde görüşünü delillendirmek için çokça⁸³ değindiği niyet konusundaki görüşlerini şu şekilde özetler;

Ücretle Kur'an okutan kişi bu işi sevap kazanmak maksadıyla yapar. Sevap kazanma ise ancak sahih bir niyet ile mümkün olur. Niyet ise (bir iş yapılırken) kalpten geçen maksattır. Kişiyi Kur'an okutmaya sevk eden duygu ücret almak olursa o kişinin Kur'an okumadaki maksadı ücret almak olur. Bu sebeple yapılan eylem (Kur'an okuma) ücret için yapılmış olur. Bu durumda sevap elde etme niyeti bulunmadığı için bu işten sevap elde edilemez. Dolayısıyla sevap kazanmak maksadıyla ücretle Kur'an okutan kişi beklediği faydayı (sevap kazanmayı) elde edememiş olur. Ve okunan Kur'an karşılığında ücret alma caiz olmaz.⁸⁴

Böylece Birgivi'nin konu hakkındaki yaklaşımını aktaran Zeyrekzâde, bu gerekçeye şu şekilde cevap verir;

“Bu zayıf bir delillendirmedir, zira Kur'an okuma işinde ücret almak bu işi cazip kılan unsur olsa da bu durum kalbin sevap kazanma arzusunu ortadan kaldırmaz; bilakis bu arzuyu harekete geçirir. Görülmüyor mu ki; yeme, içme ve beşer olmanın gereği olan fiiller sahih bir niyetle kendileriyle sevap elde edilen fiile dönüşebilir. Örneğin kişinin eşiyile birlikte olması sevap kazanılan bir amel olabilir. Aynı şekilde insan olmanın zorunlu kıldığı yeme ve içme eylemleri ibadetler için bedeni kuvvetlendirme amacı taşırırsa sevap kazanılan eylemler olurlar. Bazılarının bu tür eylemleriyle sevap kazanma arzusu taşımadıkları söylenebilir. Bu tür eylemleri yaparken bazıları sevap kazanma niyeti taşımasalar da genel itibariyle müslüman bir kişi yaptığı işi sevap kazanma arzusuyla yapar. Bunun aksini düşünmek müslümanlar hakkında suizan olmuş olur ki bu ayetle yasaklanan zan kısmına girer.”⁸⁵

Birgivi'nin görüşünü temellendirmek için değindiği hususlardan biri de riya meselesidir. O riyaı “Ahiret ameli ile dünyalık menfaat elde etmeyi arzulamak” olarak tanımlar.⁸⁶ Birgivi, ibadetlerin yalnızca Allah rızası için yapılması gerektiğini ve dünya menfaatini ibadet nevinden olan eylemlerle halktan dilenmekten sakınılması gerektiğini ifade eder. Riyaı küçük şirk olarak tanımlayan müellif özellikle ücretle Kur'an-ı Kerim okumaktan kaçınılması gerektiğini söyler.⁸⁷ Riyanın haram

⁸¹ Zeyrekzâde, *Risâle fi cevâzi ahzi'l-ücre* (Kasidecizade, 000710), 14a-14b.

⁸² Zeyrekzâde, *Risâle fi cevâzi ahzi'l-ücre* (Kasidecizade, 000710), 14b-15a.

⁸³ Birgivi'nin niyet konusuna temas ettiği yerler için bk. Birgivi, *İnkâzü'l-hâlikin*, 54, 60.

⁸⁴ Zeyrekzâde, *Risâle fi cevâzi ahzi'l-ücre* (Kasidecizade, 000710), 15a.

⁸⁵ Zeyrekzâde, *Risâle fi cevâzi ahzi'l-ücre* (Kasidecizade, 000710), 15a.

⁸⁶ Birgivi, *İnkâzü'l-hâlikin*, 59.

⁸⁷ Ahmet Faruk Meyan, *Birgivi Vasiyetnâmesi Kadızade Şerhi*, 154.

olduğunu ve amellerine riya karıştıran kişinin azabı hak edeceğini söyleyen Birgivi, kendisine riya karıştırılan amelin geçerliliği ve bu amellerden sevap kazanılıp kazanılmayacağı açısından amelleri sınıflandırır. Bu sınıflandırmaya göre riya amel bittikten sonra ve amel esnasında ortaya çıkan riya olmak üzere iki kısma ayrılır. Amel işlendikten sonra ortaya çıkan riya düşüncesi yapılan ameli geçersiz kılar. Müellif, amel esnasında ortaya çıkan riya'yı da iki kısma ayırır. Bu tasnife göre riya kastıyla ibadet sayılan bir ameli işleyen kişi bu ameli ya tamamen riya kastıyla işler ya da ibadet niyeti taşımakla birlikte amelde riya kastı da olur. Kişinin insanlar görsün diye farz namaz kılması ya da babası veya bir büyüğünün “farz namaz kılasan sana para veririm” demesiyle namaz kılması sırf riya kastıyla yapılan amele örnektir. Bu durumda kişi kendisini birileri görmediğinde veya kendisine bu namaz için para vaad edilmediğinde namazı kılmaz. Birgivi, bu türü riya-ı mahz “رياء محض”⁸⁸ tam riya olarak isimlendirir ve bu amelin geçersiz olacağını ifade eder. Ona göre bu tür amel kişiye sevap kazandırmaz ve eğer bu amel farz olan bir ibadette (ibadet niyeti taşımadığı için) iadesi gerekir.⁸⁹

İbadet niyeti taşımakla birlikte amelde riya kastı olan amele örnek olarak ise kişi namaz kılarken birileri gelir ve onu namaz kılarken görür. O kişi insanların namaz kılarken kendisine bakmalarından haz duyar. Bu kişi aslında namazı kısa bir şekilde kılacakken insanların kınamasından korkup namazı uzatır. Birgivi, bu türü riya-ı tahlid “رياء تخليد”⁹⁰ yani ibadet niyeti taşımakla birlikte riya niyeti de barındıran riya diye isimlendirir. Bu tür ameli kişi hem riya hem de ibadet niyetiyle yapar. Ona göre bu kısımdaki riya ameli iptal etmez ancak sevabını azaltır.⁹¹ Dolayısıyla Birgivi, genel itibarıyla riya başlığı altında amelleri sırf riya kastıyla yapılan ameller ve ibadet niyeti taşımakla birlikte riya kastı da barındıran ameller diye tasnif eder. Ücretle Kur'an-ı Kerim okuma meselesini de riya başlığı altında kaçınılması gereken bir davranış olarak aktarır.

Zeyrekzâde ise öncelikle ücretle Kur'an-ı Kerim okuma riya kabilinden bir amel olması iddiasını doğru bulmaz. Ayrıca ona göre riya ihtimali eda edilmiş olan ibadeti iptal etmez. Öyle ki; kişi riya kastıyla oruç tutsa ya da namaz kılsa bu ibadetleri riya kastıyla yapması sebebiyle bu ibadetlerin yeniden yapılması gerekmez. Ona göre, ibadet niyeti taşımakla beraber riya kastı da barındıran amelleri ise zikretmeye gerek yoktur. Zira ne fıkıh kitaplarında ne de ahlak kitaplarında bu husustan bahsedilmez.⁹²

⁸⁸ Birgivi, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye* adlı eserinde “رياء محض” kavramını kendisiyle ahiret faydası arzu edilmeyen amel olarak tanımlar. Bk. Mehmed b. Pir Ali Birgivi, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, thk. Muhammed Nazım en-Nedvi (Dimaşk: Daru'l-Kalem, 1967), 178.

⁸⁹ Birgivi, *İnkâz-ü'l-hâlikîn*, 60-61.

⁹⁰ Birgivi, bu kısmı ahiret faydası niyetin fazla olduğu, ahiret faydası ve riyanın eşit olduğu ve riya düşüncesinin ağır bastığı amel olmak üzere üç kısma ayırır. Bk. Birgivi, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, 178.

⁹¹ Birgivi, *İnkâz-ü'l-hâlikîn*, 61.

⁹² Zeyrekzâde, *Risâle fi cevâzi ahzi'l-ücre* (Kasidedicade, 000710), 15a.

SONUÇ

Ücret karşılığı Kur'ân-ı Kerim okunması konusu hakkındaki tartışmaların yoğun olarak yaşandığı dönemlerden biri XVI. yüzyıldır. Dönemin önde gelen âlimlerinden biri olan Birgivi yaşadığı asırda yaygın olarak varlığını sürdüren para vakıfları ve ücretle Kur'ân-ı Kerim okunması konularıyla ilgili risaleler yazmıştır. Birgivi'nin *İnkazü'l-hâlikîn* adlı risalesi ücret karşılığı Kur'ân-ı Kerim okunması konusunu ele alır. Müellif bu risalesinde ücretle Kur'ân-ı Kerim okunmasının caiz olmadığı görüşünü savunur. XVI. yüzyılda konu hakkında yazılan diğer bir eser ise Zeyrekzâde tarafından yazılan *Risâle fî cevâzi ahzi'l-ücreti li-kıraeti'l-Kur'ân* isimli risaledir. Zeyrekzâde'nin bu eseri Birgivi'nin eserine reddiye olarak yazılmıştır.

Her iki müellife göre de Kur'ân-ı Kerim okunması karşılığında baştan pazarlık yapılmaksızın sıla kabilinden olmak üzere para alınabilir. Bu durumda Kur'ân-ı Kerim okuyan kişi de Kur'ân-ı Kerim okutan kişi de sevap kazanır. Bu sebeple her iki müellife göre de bir kişi karşılığında ücret beklemeksizin Allah rızası için Kur'ân-ı Kerim okusa ve sevabını başka birinin vefat etmiş yakınına bağışlasa o kişi de hediye olarak bir miktar para verse bu işlem caiz olur. İki müellifin ihtilaf ettiği nokta ise ücret karşılığı anlaşma yaparak Kur'ân-ı Kerim okunmasının caiz olup olmadığı hususudur.

Birgivi'nin en önemli gerekçelerinden biri Kur'ân-ı Kerim okumanın mahza ibadet olması dolayısıyla ancak sahih bir niyetle kendisinden sevap kazanılan bir eyleme dönüşeceği. Ücret karşılığında Kur'ân-ı Kerim okunması durumunda ise kişiyi bu eyleme yönlendiren şey para kazanma arzusu olduğu için yapılan iş ibadet olma özelliğini yitirir. Dolayısıyla Kur'ân-ı Kerim okuma karşılığında ücret alan kişi sevap kazanmak bir yana ibadet nevinden olan bir işi para için yaptığı için günahkâr olur. Zeyrekzâde'ye göre ise Kur'ân-ı Kerim okuma karşılığında ücret almak yapılan eylemden sevap kazanma arzusunu ortadan kaldırmaz. Aksine kişiyi bu eylemi daha çok yapmaya sevk eder. Bu eylem karşılığında ücret alan kişinin eylemi yalnızca ücret için yaptığını söylemek ise bu işi yapan kişiler hakkında suizan beslemek anlamına gelir.

Birgivi, Bakara süresi 41 ve 174. ayetlerini Kur'ân-ı Kerim okuma sebebiyle ücret elde etmenin haram olduğunun delili olarak gösterir. Zeyrekzâde'ye göre ise bu iki ayet ve benzeri ayetler konu hakkında delil kabul edilseydi haramlık hükmü hususunda ihtilaf olmazdı. Müteahhirûn Hanefiler ise Kur'ân öğretmek karşılığında ücret almayı caiz görmüşlerdir. Haramlık iddiasının doğru kabul edilmesi durumunda kat'i deliller ile sabit olan bir hükmü inkâr ettikleri için Müteahhirûn Hanefiler'in tekfir edilmeleri gerekirdi. Bu durum âlimlerden oluşan bir kitlenin kat'i delillere rağmen küfrü gerektirecek bir hata yapmış oldukları anlamına gelir ki bu doğru değildir.

Birgivi, görüşünü delillendirmek için bazı hadisleri zikreder. Zeyrekzâde'ye göre Birgivi'nin zikrettiği hadisler haber-i vahid oldukları için sabit olma açısından zannilik ifade ederler. Ayrıca bu hadisler Buhârî de yer alan "Karşılığında ücret aldığımız şeylerden en çok hak ettiğiniz Kur'an karşılığında aldığımız ücrettir" hadisi ile çelişir. Buhârî de yer alan hadisler diğer kitaplarda yer alan hadislerle çeliştikleri zaman usulen Buhârî de yer alan hadis tercih edilir. Zeyrekzâde, konuyla ilgili bir-biriyle çelişen haberlerin olduğunu kabul eder. Ona göre bu durumda konunun hükmü hususunda müçtehitlerin görüşlerinin taklit edilmesi gerekir. Konu hakkında müçtehitlerden sadır olan görüşler arasından ise helallik hükmünün tercih edilmesi gerekir. Aksi takdirde Allah'ın geniş olan rahmeti daraltılmış olur.

Dolayısıyla gerek hadis ve ayetlerde gerekse Hanefî âlimlerden gelen fetvalarda iki müellifi de destekleyebilecek delillerin bulunduğu söylenebilir. Bu sebeple mutlak olarak Kur'an-ı Kerim okuma karşılığı alınan ücretin haram ya da helal olduğunu söylemek doğru olmayabilir. Bu konuda hüküm verebilmek için baştan pazarlık yapıp yapılmadığı, okuyan kişinin hangi niyetle okuduğu, okuyan kişinin bu işi geçim-zenginleşme vesilesi yapıp yapmadığı hususlarına dikkat etmek gerekir. Eğer kişi bir ibadet çeşidi olan Kur'an-ı Kerim okumayı maişet ve zenginleşme için bir yol olarak görüyorsa haramlık yönü daha isabetli olacaktır. Netice itibarıyla iki âlimin zikretmiş oldukları deliller incelendiğinde konunun hükmü hususunda her iki âlimin kendini destekleyen delilleri ön plana çıkartmaya çalıştıkları söylenebilir. Birgivi konu hakkında daha çok haramlık yönünü tercih ederken Zeyrekzâde ise helallik yönünü tercih etmektedir.

KAYNAKÇA

- Abazi, Kübra. XVII. Asrın İlk Çeyreğinde Bursa'da Kadınlar Tarafından Kurulan Vakıfların Kuruluş Amaçları ve İşleyişleri. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. thk. Şuayb el-Arnaut vd. 50 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1998.
- Akkündüz, Ahmed. "Ebüsuûd Efendi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 10/365-371. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Atâyî, Nev'îzâde. *Hadâiku'l-Hakâ'ik fî Tekmiletî'ş-Şakâ'ik*. haz. Suat Donuk. 2 Cilt. İstanbul: Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2017.
- Ateş, Mustafa. *Son Dönem Osmanlı Fakihlerinden İbn Âbidîn'in Fıkıhçılığı (Reddü'l-Muhtâr Örneği)*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.
- Baktır, Mustafa. "Mahmûd Hamza". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 27/365-366. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

- Beydâvî, Nâsirüddîn Ebû Saîd Abdullah. *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vil*. nşr. Muhammed Abdurrahmân el-Maraşlı. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1998.
- Birgivi, Mehmed b. Pir Ali. *İnkâzû'l-hâlikîn* (Resâil-i Birgivi içinde), haz. Ahmed Hâdi el-Kassâr, Beyrut, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2011.
- Birgivi, Mehmed b. Pir Ali. *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*. thk. Muhammed Nazım en-Nedvî. Dımaşk: Daru'l-Kalem, 1967.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'u's-şahîh*. nşr. Muhammed Zühêyr b. Nasr. 8 Cilt. b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 2. Basım, 1422/2001.
- Cebeci, İsmail. "İngilizce Literatürde Osmanlı Dönemi Fetva Çalışmaları". *TALİD* 11/22 (2013), 127-145.
- Cengiz, Osman. *16. Yüzyıl Osmanlı Düşüncesinin Kaynakları*. İstanbul: Ketebe, 2019.
- Çelebi, İlyas. "Rukye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 35/219-222. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Düzdağ, M. Ertuğrul. *Seyhülislâm Ebussuud Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1972.
- Düzenli, Pehlül. *Osmanlı Hukukçusu Şeyhülislâm Ebussuud Efendi ve Fetvaları*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007.
- Ebû Dâvud, Süleyman b. Eş'âs b. İshak es-Sicistanî. *Süneni Ebî Dâvud*. Tahkik: Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd. 4 Cilt. Beyrût: el-Mektebetü'l-'Asriyye, t.y.
- Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013.
- Erdoğan, Mehmet. "İslam Hukuk Nazariyatında ve Tatbikatta Ücret". *Mukayeseli Hukuk ve Uygulama Açısından İşçi-İşveren Münasebetleri*. 125-142. İstanbul: İlmi Neşriyat 1990.
- Imber, Colin. *Şeriattan Kanuna Ebussuud ve Osmanlı'da İslâmi Hukuk*. çev. Murteza Bedir. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2004.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. *et-Tahrîr ve't-tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: ed-Dâru't-Tunusiyetü li'n-Neşr, 1884.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî. *Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. thk. Abdulaziz b. Abdullah İbn Bâz. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1960.

- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrerem. *Lisânu'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sadır, t.y.
- Karaman, Hayrettin vd. *Kur'ân Yolu. Türkçe Meal ve Tefsir*. 4 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006.
- Koca, Ferhat. "İbadet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 19/240-247. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Koyunoğlu, H. Hüsnü. "Para Vakıfları: Muhasebe Defterlerine Göre 17. Yüzyıl İstanbul Uygulaması". *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 8-1 (Şubat 2008), 253-303.
- Kurt, İsmail. *Para Vakıfları: Nazariyat ve Tatbikat*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1996.
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh. *el-Câmi' li-aḥkâmi'l-Ḳur'ân*. thk. Abdu'l-Hasan et-Türkî. 25 Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 2006.
- Lekesiz, M. Hulusi. *16. Yüzyıl Osmanlı Düzenindeki Değişimin Tasfiyeci (Prütanist) Bir Eleştirisi: Birgivi Mehmed Efendi ve Fikirleri*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1997.
- Merginânî, Ebu'l-Hasen Bürhanüddin. *el-Hidâye fi şerhi bidâyeti'l-mübtedi*. thk. Tallâl Yusuf. 4 Cilt. Beyrut: Darü ihyai't-türasi'l-Arabî, 2010.
- Meyan, Ahmet Faruk. *Birgivi Vasiyetnâmesi Kadızade Şerhi*. İstanbul: Bedir Yayınevi, 1979.
- Ocak, Ahmet Yaşar. "Kanûnî Sultan Süleyman Devrinde Bir Osmanlı Heretiği: Şeyh Muhyiddin-i Karamanî", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*. 473-484. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1991.
- Okur, Kaşif Hamdi. "Para Vakıfları Bağlamında Osmanlı Hukuk Düzeni ve Ebussuud Efendinin Hukuk Anlayışı Üzerine Bazı Değerlendirmeler". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/7-8 (Aralık 2005), 33-58.
- Okur, Kaşif Hamdi. "Para Vakıfları Bağlamında Örfün Kaynak Değerine İlişkin Birgivi ve Ebussuud Arasındaki Tartışmalar", *Balıkesirli Bir İslam Âlimi: İmam Birgivi*, ed. Mehmet Bayyigit vd. 1/57-78. Balıkesir: Balıkesir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2019.
- Özcan, Tahsin. "İbn Kemal'in Para Vakıflarına Dair Risâlesi", *İslâm Araştırmaları Dergisi* 4 (2000), 31-41.
- Râzî, Fahreddin. *Mefâtihu'l-ğayb*. 32 Cilt. Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 1981.
- Şener, Mehmet. "Kur'ân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 26/409-412. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

- Şimşek, Mehmet. “Osmanlı Cemiyetinde Para Vakıfları Üzerinde Münâkaşalar”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 27/1 (1986), 207-220.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. *Sünen-i Tirmizî*. thk. Muammed Fuâd Abdülbâkî v.d. 5 Cilt. Mısır: Şirketü Mektebetu ve Matbaatu'l-Albâbî, 2. Basım, 1975.
- Yavuz, Erhan. *XVI. ve XVII. Yüzyıl Osmanlı Ekonomisinin Finansmanında Vakıfların Rolü*. Ankara: Başkent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. 9 Cilt. İstanbul: Fazilet Neşriyat, 2015.
- Zemahşerî, Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *Tefsîru'l-Keşşâf an hakâiki gavâmidi't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvîli fî vucûhi't-te'vîl*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2009.
- Zeyrekzâde, Emrullah Muhammed b. Seyrek el-Hüseynî. *Risâle fi cevâzi ahzi'l-ücre ala tilâveti'l-Kur'an*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Serez, 001559, 113a.
- Zeyrekzâde, Emrullah Muhammed b. Seyrek el-Hüseynî. *Risâle fi cevâzi ahzi'l-ücre ala tilâveti'l-Kur'an*. Kayseri: Raşid Efendi Kütüphanesi, Raşid Efendi, 000685, 1b-6b.
- Zeyrekzâde, Emrullah Muhammed b. Seyrek el-Hüseynî. *Risâle fi cevâzi ahzi'l-ücre ala tilâveti'l-Kur'an*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Kasidecizade, 000710, 10a-16b.